

Pusztina–Kacsika, Cacica–Pustiana

Moldvai zarándoklatok, magyar misék az új évezred küszöbén

Kacsika (Cacica) Mária-búcsújáró kegyhely Suceava megyében Moldvában, az egykori Dél-Bukovina területén. Pusztina (Pustiana) magyar lakosságú csángó falu Bákó megyében, a kegyhelytől közúton mintegy 210 km távolságra.¹ A falu lakossága 99%-ban római katolikus, magyar anyanyelvű. Pusztina és Kacsika egyaránt 18. századi települések, az előbbi az 1764-es mádэфalvi veszedelem után Erdélyből menekült székely földművesekkel, az utóbbi az osztrák adminisztráció által a század végén nyitott sóbányába toborzott munkásokkal népesült be. Utóbbiak közt egyaránt érkeztek németek, lengyelek, szlovákok és rutének. Néhány évtizede a pusztinaiak eljárnak Kacsika Nagyboldogasszony-napi búcsújába, ahol anyanyelvük szertartásbeli használata lett a legnagyobb vonzerő számukra.

Bukovina osztrák fennhatósága 1775-től 1918-ig tartott. A szervezett és spontán betelepülés jelentős volt az egész területen. Az 1900-as népszámlálás szerint az akkori Bukovina lakosságának 69%-a volt görögkeleti vallású, 15%-a katolikus. A nemzetiséget tekintve az összlakosság 3,7%-a lengyel ajkú, akik mind római katolikusok. A lengyel csoport létszáma harmincezer volt 1910-ben.²

Románia lengyel nemzetiségű lakossága 4247 fő volt 1992-ben, 2778 lengyel Suceava megyében, öt faluban élt a népszámlálás idején. Napjainkban a falvakban iskolai lengyel nyelvoktatás is folyik. A lengyel falvak egyike Kaczyka (Cacica). A településnek az 1794-től az első világháborúig tartó időszakban tíz lengyel nevű plébánosa ismert.³ Kacsika kegyképe a częstochowai Fekete Madonna másolata. Mai templomuk is lengyel plébános szolgálatának idején készült el 1905-ben. A római katolikust egyenesen „lengyel vallás”-nak nevezték a környezetben. A búcsújárás kialaku-

¹ 209 km a Pustiana–Moinești–Gura Humorului–Cacica útvonalon.

² A népszámlálási adatokat a *Révai Nagy Lexikona* idézi (Bukovina címszó).

³ Petrica, é. n.; *Kaczyka*, é. n.; Katolikus Lexikon VI. Kácsika (Cacica).

lásának története még nem eléggé ismert, kibontakozását a századforduló körüli időszakra teszik. A kegyhely nagytáji jelentőségű zarándokhellyé nőtt Moldvában, amit „lengyel” kegyhelyként is emlegetnek. Ennek tulajdonítják azt a kiváltságát is, hogy sokáig egyedül itt engedte meg a római katolikus moldvai püspökség a nemzetiségi nyelveken folytatott egyházi szertartást. Limbacher Gábor helyszíni tapasztalata szerint 1985-ben elvileg lehetett volna magyar nyelvű mise is, 1990-ben pedig maga is részt vett ilyeneken (LIMBACHER 1993).⁴ A település ma a moldvai római katolikus egyházmegyéhez tartozik, amint Pusztina is. A püspökség székhelye Jași (Jászvásár). A kacsikai kegytemplomnak II. János Pál lengyel pápa 2000-ben az elismerő-megtisztelő *Basilica minor* címet adományozta. A kacsikai búcsúban a jászvásári püspökség következetesen képviselteti magát, jellemzően a püspök, segédpüspök vezetésével. Az utóbbi években a lengyelországi egyházi hierarchia szintén részt vesz magas szinten, 1995-ben például érsekük vezetésével (DÉRI 2013; 2189). Rendszeressé vált további magas egyházi méltóságok meghívása bel- és külföldről⁵ egyaránt. Nagykövetük jelenlétével a lengyel nyelv és kultúra kap deklarált támogatást az anyaországtól évtizedek óta.

Több nyelven

A lengyel, német, rutén/ukrán, román, magyar zarándok saját nyelve a búcsús szertartások során korábban prédikációkban, népénekekben, gyóntatószékben szólalhatott meg. Maga a római katolikus miseliturgia latin nyelvű volt, a nemzeti nyelvek használatának a II. vatikáni zsinat (1962–1965) nyitott utat, és bevezetését szorgalmazta is. 1938-ban a moldvai magyar püspökség betiltott minden magyar nyelvű vallásos megnyilvánulást (ILYÉS 2008; 419)⁶, úgy látszik viszont, hogy az egyházmegye legfontosabb, többnyelvűként bejáratott búcsújáró helyén ezt nem érvényesítették.

A kacsikai búcsú magyar látogatóiról a kilencvenes évek előttről keveset tudunk.

Az 1936-os, Kolozsváron megjelenő katolikus hetilapban *Bukovina Boldogasszonya* címen közölt rövid ismertetés arról szól, hogy Kacsika

⁴ Limbacher 1993. A kegyhely történetéhez felhívja a figyelmet arra is, hogy Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben című sorozat *Bukovina* kötetében (1899, Bp.) búcsújárást még nem említene.

⁵ 2005-ben Mayer Mihály pécsi püspök és Bíró László kalocsa-kecskeméti segédpüspök koncelebrált a nagymisén, és tartották a reggeli magyar misét is. Hoppa 2011, Tóth Zoltánné 2005.

⁶ A tilalmat Mihai Robu (1884–1944) püspöksége (1925–1944) idején bocsátották ki.

„nemcsak Bukovina katolikus híveinek találkozóhelye, hanem a különböző vidékekről összesereglett zarándokoké”. Nem említi, hogy akkoriban püspök is részt vett volna az eseményen. Rögzíti, hogy a kegyhelyen sokféle nyelven hangzanak a prédikációk, magyarul is. A magyar katolikusok saját miséje, mint majd később is, a már felépült lourdes-i grottánál folyik. Az ünnepélyes közös körmenetben felvonultak a zarándokok zászlói is.

„A kegytemplom [...] augusztus 15-én nem képes befogadni a zarándokok tömegeit. Ezen a napon ugyanis se vége, se hossza a zarándokok hömpölygő áradatának. Lehet látni németeket, festői ruházatú magyarokat, lengyeleket, tótokat, oroszokat Bukovina különféle nemzetiségű lakóiból, így érthető, hogy a kegytemplomban és udvarán sokféle nyelvű katolikus szentbeszéd hangzik el: magyar, német, lengyel és így tovább. S ez helyes is, mert a Szűzanya lábainál minden népnek a maga nyelvén kell kifejeznie hódolatát. [...] A templomkertben igen szép helyen van az úgynevezett lourdes-i kápolna, ahol rendszeresen a magyar katolikusok részére külön szentmise és szentbeszéd van... [A szertartások] kiemelkedő pontja a [...] körmenet, amelyen a zarándokok és az ifjúsági szervezetek saját lobogóikkal vesznek részt” (SÁNTHA 1936).⁷

1985-ben és 1990-ben Limbacher Gábor, 1992–1994-ben Stekovic Rita magyarországi etnográfusok jártak a kacsikai búcsúban.

Limbacher (1993) mindkét évben úgy becsülte, hogy a kegyhelyen mintegy százezer résztvevő gyűlt össze. Köztük a „moldvai magyarok százait” figyelte meg, akik Szabófalvától Kápotáig (Capăta, Bákó megye) „több tucat” településről érkeztek. Autóbusszal és zsúfolt vonatokon utaztak. Találkozott Erdély északi részéről érkezett magyar búcsúsokkal is, Máramaroszigetről például. Ismerteti a kegyhely kultikus jelentőségű színhelyeit: a kegytemplom a maga oltáraival, a lourdes-i barlang a maga Mária-oltárával⁸, szentkút az előbbi közelében. A vigília estéjén tartott gyertyás, énekes körmenetben „viseletük alapján is jól láthatók voltak a moldvai csángók különböző csoportjai”, közülük többen részt vettek a másnapi magyar misén. Az ünnep délelőttjén több nyelven és helyszínen követték egymást román és nemzetiségi nyelveken tartott misék: lengye-

⁷ *Bukovina Boldogasszonya* búcsújáról szólva a szerző a táj történeti nevét használja, az egykori Bukovinának ez a déli része az első világháború utáni békekötésekkel lett Románia északkeleti megyéje Moldvában.

⁸ „A templomot kívülről 10–15 méternyire félkörben egy árkaos folyosó öleli, középpont nagy lourdes-i barlanggal, előterében a halott Mária oltárával, amely a búcsújárás másik fénypontja”, folyamatosan körülveve hívekkel (Limbacher 1993). A megépített lourdes-i barlangról a moldvai látogatók grotta néven beszélnek, amint a későbbiekben tudjuk.

lül és németül biztosan, és talán cigányul is. 1985-ben a jelen lévő magyar pap nem kapott ilyen lehetőséget („nem kapott időpontot”). 1990-ben a lourdes-i barlang oltáránál mondtak magyar misét, mintegy két-háromszáz személy jelenlétében, felénél kevesebb lehetett közöttük a csángó. Az imákba és miseénekekbe a megjelenteknek csak csekély kisebbsége kapcsolódott bele.⁹

Stekovics Rita három egymást követő évben járt a búcsúban, 1992-től 1994-ig.¹⁰ A moldvai magyarok zarándoklatát tekintve legfontosabb új elem ebben az időszakban a karizmatikus Jáki Sándor Teodóz (1929–2013) bekapcsolódása volt, mondhatni „búcsúvezető” szerepben. Jáki Teodóz panonhalmi bencés karnagy, ének-zene tanára, a szakrális néphagyomány elkötelezett kutatója, a népének és imádságoskönyvek gyűjtője (MEDGYESY 2013, DÉRI 2013). Útinaplója szerint 1992-ben járt először a kacsikai búcsúban.¹¹ Stekovics Rita, aki ezt akkor nem tudta, a Máltai Szeretetszolgálat szervezésében utazó népes csoporttal érkezett abban az évben. Kacsikán fedték fel, hogy moldvai csángók is teli autóbuszokkal, sokan népviseletben érkeztek. Részese volt annak, hogy hogyan rendeződött össze a két – korábban egymásról nem is tudott – magyar csoport egy színes, közös, nagy létszámú felvonulásba a reggeli magyar misére, hogyan tudtak közösen énekelni Mária-énekeket – mindezt Jáki Teodóz spontán rendezésének köszönhetően. Stekovics éveiben változatosan alakultak a körülmények, az azonban folytatódott, hogy a moldvai csángó zarándokok sorra kaptak segítséget, hogy a zarándoklatra járművet bérelhessenek. Részvételre pedig ellenérdekű versengő felek egyaránt biztatták őket otthon.

Az évek során a magyar mise hol jobban, hol kevésbé volt előkészítve. Egy utóbbi eset megoldását mondja el Déri Balázs 1995-ből, amikor Jáki Teodózt elkísérhette, majd szükségből váratlanul a szertartás részese lett, s azon aggódott, hogy gyakorlatlanságát látja a jászvári püspök is, aki már a nagymisére készülődött a sekrestyében.¹²

Egyidejű tapasztalatok és egybehangzó emlékezések szerint a moldvai csángó magyarok jellemzően az 1980-as évektől jártak többen és gyakrabban a kacsikai búcsúba, amikor már gépjárművel is meg tudták a távo-

⁹ Ezek és további részletek: Limbacher 1993.

¹⁰ 1992–1993-ban egy-egy Magyarországon szervezett csoporttal látogatott oda, majd 1994-ben együtt készülődött és utazott a moldvai Lujzikalagorból a kegyhelyre látogató csángó csoporttal (Stekovics 1995).

¹¹ Útinaplója a csángókról (Jáki 2002).

¹² Ugyanott mondja el Déri, hogy később a nap folyamán „Teodóz aztán kuncogva mesélte, hogy ebédnél milyen ravaszul vette rá néhány magyar szóra Petru Gherghel püspököt” (Déri 2013; 218).

li kegyhelyet közelíteni. Legkorábban pedig – bizonytalan szóhasználat szerint – az 1960-as években fordultak meg néhányan ott. Az 1990-es években számos közösségben szerepelt már visszatérő éves időrendben a kacsikai zárándokút. Így volt ez Pusztinán is. A moldvai magyarok párhuzamosan eljártak a Kárpátokon túli, de távolságban közelebbi Csíksomlyó magyar pünkösdi búcsújára is (150 km).

Anyanyelv az oktatásban

Csángóföldön a huszadik században (1948–1953) működött magyar tannyelvű iskola, változó helyeken és számban, sok hatósági akadályoztatással; az utolsók 1959-ben megszűntek (ILYÉS 2008; 419).

Az 1990-ben alapított Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége azonnal nekilátott az iskolán kívüli nyelvoktatás megszervezésének, miután a közoktatás keretében egyelőre nem sikerült. Az iskolai fakultatív anyanyelvű órák bevezetésére egy évtizeddel későbbben került sor (ILYÉS 2008; 421–424). Pusztinán mindkét formában sok gyermek tanult, többször valamennyi szülő igényt tartott erre. Ma valamennyi iskolás jár a fakultatív órákra (heti háromszor egy tanítási óra engedélyezett), és óvodás csoportok is gyakorolják a nyelvet. További lehetőség a 2006-ban megnyílt közösségi Magyar Ház nyelvgyakorlási és sokszínű ifjúsági kulturális programja.

Anyanyelv a vallásgyakorlatban

A moldvai római katolikus egyházmegye tilalma a magyar nyelv használatáról fennmaradt, a kacsikai kegyhely helyzete kivételes. Így a moldvai magyarok kimaradtak az egyetemes egyháznak abból a reformjából is, amely utat nyitott a beszélt nyelveknek a híveket közvetlenül megszólító szertartásokban, így a szentmisék liturgiájában is.

Az ellentmondások, az egyházi rendeletek vagy éppen azok hiánya a falusi közösségeket elbizonytalanítja, hogyan kezeljék anyanyelvük és vallásgyakorlatuk kapcsolatát. Megoldásokat keresve, a félelmek, a szorongások és a feszültségek feloldása érdekében a legaktívabbak sorozatosan fordulnak magasabb egyházi hatóságokhoz az utóbbi negyed évszázadban.

Pusztinai, klézsei, léspedi római katolikus hívek már 1990-ben kérték a jási püspöknél a magyar nyelvű misét. A moldvai magyarok ugyanezért folyamodtak írásban az egyházfőhöz is mindkétszer, 1991-ben és 1996-ban, amikor II. János Pál pápa Magyarországon járt (ILYÉS 2008; 421). A Vatikán a kéréseket a jászvásári püspökséghez továbbította a szokásos

eljárás szerint. Az egyházmegye évi egyszeri magyar nyelvű misét engedélyezett, nevezetesen a kacsikai búcsújáró helyen, ahol volt már addig is.

Moldvában számon tartják, hogy legeltökéltebben a pusztinai hívek egy része kérte a magyar nyelvű liturgiát. Kérték az egyházmegye első zsinata (2000–2004) alkalmával is. A zsinat határozata sajátos esetre engedélyezte moldvai templomban a magyar nyelvű misét: ha a faluba magyar nyelvű vendégcsoport érkezik, van velük pap is, és misét kívánnak hallgatni. Ilyenkor a vendég pap mondhat misét a vendégeknek a helyi katolikus templomban, ha nem zavarják a plébánia programját. Az általános engedély nem tiltotta, hogy ilyen misén a helybeliek is részt vegyenek, s ezzel Pusztinán élnek is. Egyébként mindaddig csak magánházaknál hallgathattak magyar misét a falubeliek, amikor megkérhettek erdélyi vagy Moldvából származó, de másutt szolgáló, magyarul beszélő papokat.

2006-ban a Szentszék audiencián fogadta a pusztinaiak háromtagú képviselőit, változatlanul a korlátozatlan magyar nyelvű mise engedélyeztetése ügyében. A pusztinaiak megítélésük szerint azzal az ígérettel jöttek haza, hogy hathatós segítséget kapnak. Ez azonban nem sikerült. Még abban az évben új plébánost küldött a faluba az egyházmegye, 2007-ben pedig látogatást tett Pusztinában a jászvásári püspök, de nem a magyar nyelvű mise engedélyezését közölte. Annyi engedményt jelentett be, hogy a templomban a román nyelven kívül más nyelven is szabad imádkozni a helybelieknek, éspedig úgy, hogy a hívek kérésére a plébános imaórát jelölhet ki erre a célra. Fokozatosan kialakult ezután, hogy minden pénteki napon délután három és négy óra között magyar imaóra van a templomban. Az időpont az Irgalmasság Órájára emlékeztet. A keresztyűi ájtatosságot a helyi Szent István Egyesület imacsoportja vezeti. Pap és kántor ezeken az ájtatosságokon nem vesz részt. A kacsikai magyar mise mindmáig támaszt jelent a pusztinaiaknak abban a bizakodásukban, hogy előbb-utóbb otthon is hallgathatnak majd nekik szóló magyar nyelvű misét is.

Pusztinaiak a kacsikai búcsúban

Magam többször voltam a kacsikai búcsúban pusztinaiakkal az 1990-es években. Abban az évtizedben olyan feszültségek voltak Moldvában az anyanyelvhasználat kérdésében, amit a mindennapi emberek is nap mint nap érezhettek a falvakban. A szorongást vitték magukkal a kegyhelyre, ami a következő évtizedekben is vissza-visszacseng még annak ellenére, hogy 2000 után jóval toleránsabb a környezet.

A kilencvenes években, amikor az egyház sorra utasította el a magyar nyelvű szertartás engedélyezését a plébániákon, visszatérő érv volt, hogy a csángók, úgy általában, nem is tudnak magyarul. A falusi plébánosoktól

elvárták, hogy mindenütt az egyházmegye irányvonalát képviseljék. Sokfelé előfordult, hogy papjaik biztatták a híveket, menjenek a kacsikai búcsúba, ahová maguk eljártak, de nem szóltak arról, hogy ott van mise magyar nyelven is. Akik viszont tudták, s készültek a magyar misére, arra készültek, hogy Kacsikán majd egy csoportban, magyar Mária-énekeiket énekelve vonulnak a misére. Minél távolabb esett az éjszakai pihenőhelyük, annál jobb volt, mert onnan indulva akár 1-2 kilométer is lehetett az út a templomkertig, s énekükre, színes csángó öltözetükre sokan felfigyeltek. A csoportban rendszerint meghatározó volt a pusztinai és lézpedi asszonyok, lányok részvétele. Ugyanakkor többen aggódtak is, nem lenne jó, ha hazai papjuk, vagy annak támogatói meglátnák, hogy a magyar misére tartanak vagy onnan jönnek. Csiksomlyóról jól ismerték, hogy csoportok saját zászló alatt vonulnak: ők is szívesen tették volna Kacsikán, de tartottak is tőle. Külön gond volt, hogy ha visznek is, legyen-e felirata, sajátos ismertetőjele a zászlajuknak.

Segítette a búcsújárást, hogy 1990 után egyszerűbb lett eljutni oda. Civil szervezetek járművek biztosításával segítették az érdeklődőket, a visszatérő zarándokok pedig egyre jobban kiismerték magukat a kegyhely működésében. Akik igényt tartottak rá, csaknem mindig találtak már magyar nyelvű misét. Nem is tudták, hogy nem volt mindig egyszerű, hogy legalább három személy összejöjjen: Jáki Teodóz az éneket vezette évről évre, jó volt külön egy miséző pap, és egy segítő ministráns is (DÉRI 2013; 218). Biztos segítség volt az énekvezetésben Nyisztor Ilona pusztinai óvónő, énekes, akivel a bencés atya éppen a népénekgyűjtés kapcsán ismerkedett össze.

A következőkben három későbbi látogatás néhány részletéről szólok, 2001-ből, 2007-ből és 2015-ből.

2001 – Gyónás Kacsikán

2001-ben nyugodt, csendes pihenőhelyet találtunk a pusztinai csoporttal a faluban. Megérkezve a görög katolikus templom mellett telepedtünk le, onnan jártunk a kegytemplomhoz az esti körmenetre, másnapi misékre. Nyugodtabban tudtunk itt magyarul imádkozni, mintha a kegytemplomhoz közelebb tanyáztunk volna. Felkeresett bennünket a pihenőhelyünkön Bálint Lajos gyulafehérvári érsek úr, Jáki Teodóz atyával együtt. Éppen imádkoztunk, a keresztutat énekeltek, amikor érkeztek. Jáki atya felajánlotta, hogy meggyóntatja azt, aki akarja. Megbeszélte a görög katolikus gondnokkal, aki szívesen beengedett minket a templomba, hogy ott gyónhassunk. Nagyon csodálkoztak a pusztinaiak, hogy itt ilyen egyszerű bemenni egy templomba és magyar papnál gyónni. Otthon

a faluban 2001-ben még megszólalni sem volt szabad magyarul a templomban.

Reggel elmentünk a magyar misére, de rajtunk kívül kevés csángó volt ott. Még mindig nem volt tanácsos, hogy moldvai papjaink lássanak a magyar misén. A hívek távoltartásával mintha azt akarták volna demonstrálni, hogy „nem kell magyar mise, hiszen nincs kinek”. Többségben magyarországi és erdélyi látogatók jöttek el a misére. Meglepetésemre a saját csoportunkban is voltak asszonyok, akik szorongásukban elkerülték a magyar misét.

2007 – Zászlóval az ünnepi felvonuláson

Az augusztusi búcsú idejére már tudtuk, hogy a falunkbeli magyar mise feltétel nélküli engedélyezéséből, amit az előző évi vatikáni látogatásunk után nagyon reméltünk, nem lesz semmi. Túl voltunk már jászvásári püspökünk pusztinai látogatásán is januárban, amikor ő maga adta tudtunkra ezt. 2007-ben ismét csak a püspökségnek szóló írásos kérvénnyel mentünk a búcsúba. Magunk akartuk átadni, mikor egész csoportunk ott van, együtt nehezebb lenne elutazni Iași-ba. Sikerült is átadnunk az írást Aurel Percă jászvásári segédpüspök úrnak.

Ez alkalommal feliratos zászlónkkal beálltunk a csoportunkkal abba a menetbe, amely a papságot az ünnepélyes nagymisére kíséri. Nagy újság volt, hogy megengedték. Amikor a gyülekezés alatt a püspök atyák vonultak el a pusztinai csoport előtt, mosolyogtak ránk. A Moldova fővárosából érkezett Kósa Antal (Anton Coșa) püspök urat köszöntöttük, meg is szólítottuk, örömmel fogadta. Ő csángó magyar származású, a Szeret folyó partján, a Bákó megyei Nagypatakon született és nőtt fel.

A fortélyos félelem azonban még nem tűnt egészen el. Előre mondtam, hogy az ünnepi mise után mi is beálltunk az ünnepi körmenetbe, ahol a papokkal, püspökökkel együtt vonulnak a hívek. A mise alatt a résztvevők zászlói a főoltár mellett állnak, onnan hozzák vissza a körmenetre. A mi csoportunkból azonban a férfiak, akikre a zászlónk bízva volt, mind eltűntek. Így asszonyok indultak érte, de nagy kerülővel jöttek visszafelé, hogy a püspökök közelébe se kerüljenek, nehogy a magyar feliratos pusztinai zászlóval meglássák őket. Eléjük mentem, átvettem a zászlót, beálltam vele a sorba a többi zászló közé, így vettünk részt a körmenetben. Vagyis még 2007-ben sem merték vállalni a pusztinaiak, hogy vigyék a zászlót a moldvai papság előtt. Elkéseredve azt mondtam a csoportomnak, hogy ha ennyire félnek, nem zarándokolunk többé a kacsikai búcsúba. De nem így történt.

2015 – Magyar mise Pusztinán, a Szent István-plébániatemplomban

2013. január 8-án elhunyt Jáki Sándor Teodóz. Az ő emlékére szervezett a dunántúli Bencés Diákszövetség zarándokutat Erdélybe és Moldvába 2015-re.¹³ Ennek fontos állomása volt a kacsikai kegyhely, ahol Teodóz atya 1992 és 2012 közt minden évben ott volt Nagyboldogasszony napján a magyar misén. A volt bencés diákok Bíró László püspököt, a magyar püspöki karnak azt a tagját nyerték meg, hogy tartson velük, aki maga is egykori bencés diák, Jáki Teodóz tanítványa, tisztelője, későbbben pedig jó barátja is volt. Bíró püspök úr meghívást kapott Moldvába a jași püspökségtől, s felkérték, hogy koncelebráljon az ünnepi nagymisén, miután megtartotta majd Kacsikán a magyar misét. A készülődés hírére véve a pusztinai Szent István Egyesület kapcsolatokat keresett mindkét országban, és végül Petru Gherghel jași püspök beleegyezésével és meghívásával, a helyi plébános előzetes tudtával, megnyerte Bíró László püspök urat, hogy Kacsika felé tartva álljanak meg egy kitérővel Pusztinában, és mondjon misét templomukban Szent István király ünnepe alkalmából. Ezen alkalommal többször misézett Jáki Teodóz korábban a faluban, amikor az még magánháznál volt csak lehetséges.

2015. augusztus 14-e, Nagyboldogasszony vigíliája pénteki napra esett. Ez éppen az a nap, amikor délután három és négy óra között a Szent István Egyesület használhatta a templomot, hetente imádkoztak fennhangon magyarul, a templom értelemszerűen nyitva volt. Ehhez az időponthoz igazodva érkezett a magyar zarándokok autóbusza Pusztinába, benne utazott a püspök is.

A falu mérete olyan, hogy bárki aki akar, különös hírverés nélkül értesülhet minden készülő és folyamatban lévő eseményről. Ez esetben is így történt, és már az előkészületekbe sokan bekapcsolódtak. Nekem jutott az a feladat, hogy a szálakat összefogjam, közvetítsek az aktorok között.

A püspök úr fogadása

Már előző nap, csütörtökön, szóltam pár fiatalnak, hogy magyarországi püspök érkezik a faluba misézni, és jó lenne úgy fogadni, ahogyan a jászvásári püspököt fogadni szoktuk¹⁴, népviseletben és lovas bandériummal. Megnyugtattam a fiatalokat, hogy minden engedély rendben van, nem kell tartani semmitől, senkitől.

¹³ A Bencés Diákszövetség szervezéséhez pl. <https://groups.google.com/forum/#!topic/bolhak/GuwgLZD-aOw>

¹⁴ Az egyházmegye püspöke évente-kétévente látogat bérálni a faluba.

Másnap hét fiatal legény már délben készen állt a püspök atya fogadására. Népviseletben, a lovakra csak szőttes takarókat terítettek, és már körbejárták a falut: aki kérdezte, annak elmondták, hogy magyarországi püspök érkezik hozzánk, és misézni fog a templomban. Az emberek egy kicsit bizonytalanok voltak, mert a plébános nem hirdette meg a templomban, hogy püspök érkezik, és mise lesz.

Amikor telefonáltak, hogy a busz a szomszéd faluban van, értesítettem a fiúkat, ők pedig átlovagoltak eléjük abba a faluba.¹⁵ Ott beálltak az autóbusz elé, és bevezették az 55 személyes buszt Pusztinába, a templom elé. Érkezésük előtt volt még egy kis feszültség és aggodalom, eredetét pontosan máig sem tudom. Amikor magam leértem a templomhoz, az összegyűltek kint álltak a templom előtt, és kérdően néztek rám. Nem értettem, mi történik. Látom, hogy a nővérem, Margit is kint álldogál még a nagy csokor virággal, amit az oltárra szántunk. Kiderült, hogy a templom zárva van, noha több okból is nyitva kellett volna lennie. Pénteken délután három órakor mindig nyitva szokott lenni, hiszen négy éve járunk imádkozni; ezt tudta a harangozó is, aki mindig kinyitja az ajtót, mire odaérünk! Megint éreztem azt a fajta dermedtséget, amellyel sokszor találkoztam az előző években: mi lesz, ha nem engednek be a templomba? Szaladtam a kulcsért a harangozóhoz magam, más ilyenkor nem mer cselekedni. A házánál kiderült, hogy „a mezőn van a harangozó”. Ezt mondták a gyerekei. Akkor már igen hangosan érveltem: „És a templomkulcsot is elvitte kapálni a mezőre?” Ezt hallva előkerült egy idősebb rokon is, aki arra biztatta a gyerekeket, hogy ne hozzák ki a kulcsot, mert a templomban valami csúnya dolog történt vasárnap a nagymise után. (Későbbben olyan szóbeszéd is járta, hogy az említett alkalommal lopás történt volna a templomban, amiről addig nyilvánosan nem esett szó.)

Amikor rájöttem, hogy nem érdemes gyerekekkel, szomszédokkal vitázni, indultam vissza, hogy a plébánossal beszéljük meg a dolgot. Valahogyan előkerült a pap és azt mondta, hogy a harangozónál van a kulcs – ez már időhúzásnak látszott. Elküldtem valakit a harangozó gyerekeihez, hogy mondják meg: a pap hívja, hogy ajtót nyissanak. Végre kinyílt az ajtó, bevitték a csokor virágot még idejében, és mondtam az egybegyűlt pusztinaiaknak, hogy jöjjenek fogadni a vendégeket, a püspök atyát a templomkapuban. Az emberek néztek, hol a mi papunk, plébánosunk, aki nem állt közējük, visszahúzódott a plébániára. Nem mehettem, hogy hívjam őt is, hogy fogadja a püspök atyát! Nem is jött ki a fogadására. Magam

¹⁵ A falu neve Pärjol, amely egyúttal közigazgatási községközpont; a központhoz további nyolc falu, köztük Pusztina is tartozik.

és a népviseletbe öltözött asszonyok vártuk Bíró László püspök urat. A harangokat sem húzták meg, mint máskor, amikor püspök érkezett a faluba. A misére sem húzták meg a harangokat! Vajon hogyan mentek a hírek a moldvai egyházi hálózatban, tudta-e a plébános hivatalosan, hogy valóban lesz, és ezen a napon lesz a püspöki látogatás a falunkban?

Jó volt látni a lovas legényeket, utánuk jött lassan a busz. Amikor leszállt a püspök atya, könnyeivel küszködött: hogy ilyen meleg fogadtatás, hogy megérte idáig jönni, hogy ő valójában megfordult már Pusztinában, de akkor csak észrevétlenül, rangrejtve. Az atya kapott egy szép csokor virágot az egyik asszonytól. Körbenézett, köszöntötte az egybegyűlteket, nagyon közvetlen volt. Utána az ő vezetésével megindultunk a plébánia felé. Mire odaértünk, a plébánosunk is ajtót nyitott, ott fogadta a püspököt. Ott is várahoztak asszonyok, férfiak, és a püspök atya nekik is köszönt, kezét fogott velük. Sokan mondogatták, hogy érdemes volt eljönni a fogadására, mert soha még nem fogtak kezét püspökkel, és nem is fognak. A püspök atyát beinvitálták a plébániára, én visszamentem a templomba, hogy megbeszéljük a mise rendjét az asszonyokkal: az énekeket, mikor, hogyan, mit... A kántor is jelen volt. Most készült először magyar nyelvű misére, megmondta, hogy mit tud majd kíséreni az orgonán. Azt is mondta, hogy legyen a *Missa de Angelis* is, mert az latinul van, azt tudja. A szertartás alatt azután Mátyás Mónika, a pusztinai magyar óvónő, aki Egerben zenepedagógiát tanult, a kántor mellett volt, hogy segítsen: latinul énekelt a misén, együtt a deákkal („deák” a kántor régi, máig használatos elnevezése Moldvában).

A templom teljesen megtelt. Sok olyan népviseletbe öltözött asszony, gyerek is volt ott, akik más csángó falvakból érkeztek Kacsikába tartó autóbusszokkal. Ekkor a helyi káplán bejött a templomba és hívott engem, hogy hívat a püspök atya a plébániára. Ilyenkor mindig a levegőben van, hogy bármi lehet, bármi történhet... máskor is történt. Indultam a káplán után, a templomból minden tekintet engem kísért, amíg eltűntem. A plébánián az ebédelőben ültek a papok a püspök atyával, és nagyon szívélyesen beszélgettek: ez nagyon megnyugtató, hogy nagy baj nem lehet! A plébánosunk megkérdezte, hogy sokan vannak-e a templomban? Mondtam, hogy tele van, de nagyon. Csak mosolygott. A püspök atyával megbeszél-tük a miserendet, elmondtam, hogy mikor mit énekelünk. Megállapod-tunk, hogy ki olvassa a szentírást, és visszamentem a templomba. Megint mindenki rám nézett! Intettem mosolyogva, hogy minden rendben van, nemsokára kezdődik a mise.

Az ünnepi mise Pusztinán

Meglepetés volt mindenki számára a templomban, amikor megjelent az ünnepélyes menet a papokkal, a püspökkel, teológusokkal, ministránsokkal. Ez alkalommal a főkapun jöttek be, ahogyan csak nagy ünnepek alkalmával. Már kezdett hasonlítani az esemény egy ünnepi miséhez – és mindvégig az is volt. Először hangzott el magyar liturgia a templomban, a plébánosunk koncelebrált a püspöki magyar misén, s megszólalt magyarul is a templomban – először.

A püspök atya az irgalmasságról beszélt, mivel délután három órakor mondta a misét, és tudta, hogy mi négy éve tartjuk az „Irgalmasság Óráját”: minden pénteken délután három és négy óra között imádkoztunk, énekeltünk magyarul a templomban.

Bíró püspök úr hozott magával a zarándokútra két olyan papot, akik moldvai származású csángó magyarok, de Magyarországon szolgálnak. Ők ismerték a plébánosunkat és fordították a magyar prédikációt románra is. Az egyetemes könyörgések végén pedig a pusztinai plébános is felolvastott egy könyörgést magyarul! Ezt mise után sokan kommentálták a falusiak: „Szép volt, így kell, ugye tud magyarul? Nem dőlt össze a templom, idáig is kellett volna...”

Mise után átadtam a püspök atyának az ajándékot, amelyben egy üveg bor is volt.

A Kacsikába igyekvők két úton indultak: közvetlenül a kegyhelyre a csángó zarándokok, kerülővel a püspök úrral a magyarországiak.

Pusztinából Kacsikára

A búcsúba induló pusztinaiak és a misére betért többi csángó is, a templomból egyenesen indultak Kacsikára, hogy az esti körmenet idejére ott legyenek, a járművekkel a kegytemplom közelébe mehessenek.

A más falvakból való csángók, akik a püspöki magyar misére betértek, a Moldvai Csángó Magyarok Szövetségének (MCSMSZ) három autóbusszával utaztak. A szövetség pályázatot nyert a kacsikai zarándoklatra, buszokat bérelt az érdeklődőknek. A pusztinai Szent István Egyesület is kapott tíz helyet a járműveken. Mikor a szövetség megtudta, hogy az odautazás napján püspöki mise lesz Pusztinában, az is bekerült az útitervbe. Így a Szent István Egyesület szervezésében utazók is felszálltak a mise után a templomnál a buszokra, csak én maradtam hátra vendégeinkkel, a magyar busz utasaival a faluban.

A szövetség bérelte buszok utasaival Kacsikán újra találkoztam. Az asszonyok közt, akik előbb Pusztinán részt vettek vendégként a misén,

voltak, akik azt mondták, hogy Csíksomlyón voltak, ott hallgattak misét. Mondtam, hogy az nálunk volt Pusztinában. Nem hitték, váltig állították, hogy az Csíksomlyón volt – merthogy mindenki tudott és énekelt magyarul, úgy, mint Csíksomlyón.

Pusztinából két csoport indult a kegyhelyre: Nyisztor Ilona a gyerekekkel külön csoportban ment. Ő Bíró püspök urat már ismerte, és várta, hogy Kacsikán találkozzanak abban az évben. A pusztinai misére azért maradtak, hogy a rendkívüli eseményen ott legyenek. Így Pusztinában találkozhattak már ebben az évben.

A mise után a magyarországi zarándokokat vendégül láttuk a faluban. Bíró püspök úr a plébánián beszélgetett a papokkal, míg magam 54 vendégnek kínáltam kóstolót a házamban – töltikét, kecskesajtot, zöldséget a veteményeskertből.

A püspök atya és kísérete, ötvenöten, Szucsáva (Suceava) városban szálltak meg éjszaka, és másnap, augusztus 15-én reggel érkeztek a zarándokhelyre, ahol Bíró püspök a magyar misét celebrálta.

Jomagam indultam falunkból utoljára, egy visszajáró, hazafelé tartó magyarországi vendégem vitt el személygépkocsival, így este nyolc óra körül értünk Kacsikára. Zuhogott az eső, a közvetlenül a kegytemplomhoz vezető útszakaszt pedig már lezárták. Erre minden évben sor kerül akkor, amikor a templom közvetlen közelében nem férnek már el további autók, buszok. Kérleltem a lezárást biztosító rendőrt, hogy engedjen fel, élelmszert viszünk egy csoportnak, akik már bent vannak, és csak én maradnék, az autó pedig azonnal fordul és elmegy – ami igaz is volt, hiszen a magyar rendszámú kocsit fordult és indult hazafelé Magyarországra. Behajthattunk, megkerestük a mieinket, átraktuk, amit a vendég hozott – házi kenyér, kolbász, szalonna, sajt és bor –, hogy legyen a zarándokoknak. Ha nem lett volna velünk a sok étel, esőben is felmentem volna gyalog, természetesen.

Kacsikán – Zászlós, fáklyás körmenet a vigílián

A csoportomat az autóbuszban találtam, a rózsafüzért imádkozták. Az eső esett, és a csángó asszonyok semmiképpen nem akarták az esti fáklyás körmenetet elmulasztani. A kegytemplom udvarán mise folyt, az oltár védőtető alatt. A mise végén bejelentették, hogy a körmenet tíz órakor kezdődik. Az eső kezdett lassan elállni, az autóbusz levegőtlen volt, elkezdtem az éjszakára magammal hozott kicsi sátrat a busz mellett a kavicsos udvarra felállítani. Ott legalább jár a levegő, s ha nem lesz nagyobb eső, nem is ázik át a sátorlap. A körmenet kezdetére az eső teljesen elállt, csillogos eget láttam, amikor a sátorból kibújtam.

Még az udvari mise végén meghirdették, kérték, hogy akinek zászlaja van, álljanak a körmenet élére. 2015-re már igen sok falunak volt zászlaja, nekünk is.

Már nem volt kérdéses, hogy lehet-e, szabad-e zászlóval vonulni. Volt egy férfiemberünk, Demeter, aki büszkén vitte Szent István Egyesületünk Szent István gyermekei feliratú zászlóját a körmenet elején. Csoóri Sándor nevezett, tisztelt meg bennünket így korábban.

Nagyboldogasszony napján, augusztus 15-én Kacsikán

A nap két nagy eseménye számunkra a reggeli magyar mise és a valamennyi zárandoknak szóló ünnepi nagymise volt.

Magyar mise a grottánál

A magyar mise reggel nyolc órakor kezdődött. A Mária-grottánál folyt a templomon kívül, mint az előző években már rendszeresen. Régebben bent a templomban volt, de most lengyel csoport misézett ott. A pusztinai asszonyok egyszer azt is mondták, hogy azért került a magyar mise a grottához, mert Jáki Teodóz atyával a mise hosszan tartott, mivel minden alkalommal megénekelte a csángókat, és a templomban nem tudták a kijelölt időben elkezdni a következő misét. A grottánál viszont énekelhettek, amennyit akartak, mert ott nem volt következő mise.

A magyar misét Bíró László püspök celebrálta Berszán Lajos atyával, a gyimesfelsőlóki plébánossal együtt. A misére Nyisztor Ilona Mária-ének szöveget osztott szét, hogy mindenki tudjon énekelni. A pusztinai iskolás, énekes leánykák az oltár körül állak Nyisztor Ilonával, és vezették az éneklést. Az evangéliumot is a kislányok olvasták fel. A misén szép számmal voltak moldvai csángók, sokan népviseletben. Részt vettek a magyarországi vendégek, és láttam erdélyieket is. A mise teljes méltósággal zajlott, magyar liturgiával, természetesen. A püspök atya meghatódva prédikált és emlékezett Jáki Teodóz atyára, aki részt vett minden kacsikai zárandoklaton, összegyűjtötte és megénekelte a csángó magyarokat. A mise vége felé egy hölgy lépett hozzám, átnyújtott egy magyar nyelvű szöveget egy papírlapon és megkért, hogy olvassam fel hangosan. Felolvastam, egy könnyörgő ima volt a csángókért. Kért arra is, hogy később a nagymisén magyarul olvassak majd fel egy könnyörgést a hívek könnyörgésének („egyetememes könnyörgések”) sorában. És vegyek majd részt az ünnepélyes körmeneten is a mise után. Kérdeztem, hogy miért én? Azt felelte, hogy a népviseletben lévő asszonyok rám mutattak, amikor megkérdezte, ki tud jól magyarul olvasni, és népviseletben van itt. Azt válaszoltam, hogy megtisztelő

a feladat, ő pedig máris mondta, hogy mikor, hol kell lennem. Egyébként a népviselet számomra nem jelmez, gyermekkoromban még általános ünnepi öltözet volt, s nők ma is hordják, sokan ünnepi alkalommal. Moldvai kontextusban magam is felveszem máskor is.

Mise után enni készültünk, de nem volt alkalmas az idő, és már megfelelő hely sem, így a falatozás elmaradt. Sokan elmentek gyónni, mások a forrásnál álltak sorba, hogy vízhez jussanak, többen pedig bazsalikomot vásároltak. Nekem a következő feladatom miatt idejében el kellett foglalnom a kijelölt helyemet.

Az ünnepélyes nagymisén

Az ünnepi nagymise Kacsikán régóta a templomon kívül, szabadtéren folyik. Védőtető alatt, egy tágas emelvényen áll az oltár, az emelvényre lépcsők vezetnek a hívek oldaláról is. A hívek tágas térfele fedetlen, ebben az évben negyvenfokos hőségben folyt a közel kétórás szertartás.

Különösen nagy volt a készülődés a mise megkezdése előtt, mert az ünnepi nagymisét közvetítette a jászvásári televízió. Az első sorokban megjelölt helyekre várták azokat, engem is, akiknek szerepe volt a liturgia során. Nem ismerte mindenki a rendszert, sokan igyekeztek a fenntartott ülőhelyek felé. Apácáknak is segítenem kellett, hogy a helyükre jussanak, ők nem akartak senkivel vitatkozni. Az ünnepi misét Petru Gherghel jászvásári püspök, Moldova római katolikus püspöke celebrálta, koncelebránsokkal együtt. A misén magyarul is üdvözölte Bíró László püspök urat. Először történt, hogy én olvashattam fel egy könyörgést magyarul ezen a helyen. Amikor rám került a sor, lépcsőn kellett felmennem a miséző emelvényre. Éppen szemben volt Petru Gherghel püspök úr. Vele sokszor találkoztam korábban, s akkor Kacsikán nem igazán tudtam, hogy szívesen lát-e vagy csak meglepődött, ahogy a lépcsőn felbukkantam. Kicsit meg is botlottam, de nem történt semmi baj. Bíró püspök atya tekintetét kerestem, úgy éreztem, szeretettel üdvözöltük egymást, megnyugodtam.

Beálltam a sorba, egymás után nyolc nyelven mondhattunk könyörgést, a hívek könyörgését, angol, olasz, francia, magyar, lengyel, román nyelven és latinul. Magyar könyörgés csángó öltözetben először hangzott el ilyen keretben.

Amikor mise után pusztinai csoportommal újra találkoztam, kérdeztem, hogy hogyan olvastam a könyörgést, milyen voltam? Örvendeztek és kuncogtak is azon, hogy végre mi is megszólaltunk magyarul az oltárnál, végre megjelennek a pusztinaiak népviseletben a jászvásári tévében: „Ezt nézzék az otthoni papjaink és az embereik!” Mondtam, hogy ne vétkezze-

nek, mert most áldoztak. Mindenkinek nagyon jó kedve volt, de hogy is lehetne másként ilyen mise után?

Moldva egyetlen nagyttaji jelentőségű búcsújáró helyén érzékelhető az egyház nyitása apró léptekkel a moldvai magyarok felé.

Pusztinába hazafelé

A nagymise után mindenki igyekezett az autóbuszhoz, hogy mielőbb indulhassunk. Az ünnepi csángó ruhát levetettük, s enni már másodszer nem tudtunk, mert gyorsan szabad lett a kihajtó út. Összeszokott csoportunkban az a szokás, hogy a közös utazásoknál az odaúton imádkozunk, énekelünk, az alkalomnak megfelelő választékból. Hazafelé sosem imádkozunk, világi dalokat énekelünk, nótázunk. Ezúttal a rekecsiniekkel utaztunk együtt.

Gyorsan kifogytak a kölcsönösen ismert dalok, mi folytattuk a dalolást, míg haza nem értünk. Pusztinában leszálltunk, ők tovább utaztak. Vittük a zászlónkat meg az élelmünket. A csoport úgy döntött, az ajándékba kapott étel-ital legyen a Szent István Egyesületé. Itt a vacsora ideje, ülünk le és fogyasszuk el együtt.

Búcsúfia

A házamban ültünk le, tízen voltunk az asztal körül, az étel három-négyszer annyi embernek is elég lett volna. Az asztalra csak lapítókat ('vágódeszka') és poharakat tettem. Négy darab pityókás ('krumplis') gyergyói házi kenyér került elő, legalább 5-6 kiló füstölt szalonna, mangalicakolbász Magyarországról. Érett sajtok, felszeletelt szárított sonka. Ez lóból volt csemegének, s el is árultam, mikor az asszonyok a sötét színén csodálkoztak. Nem riadtak vissza, eszegettük jóízűen. Egy ismert magyarországi borász küldött nekünk italt mindezekhez. Az elemózsia, amit Kacsikára vittünk, bizony a tarisznyájában maradt mindenkinek.

Az otthoniaknak is csomagoltunk kóstolót, kolbászt, szalonnát, s főleg a pityókás kenyérnek volt nagy keletje. Meg is jegyezték, hogy ez lesz a „búcsús valami” (azaz búcsúfia), amit azoknak visznek, akik nem jöhetnek el a búcsúba.

Irodalom

- [Hírek] (2001): Kácsika / Cacica: Bukovina Nagyboldogasszony búcsújáráhelye. Anonim kommentár a *Háromszék* című napilap (Sepsiszentgyörgy) [2001.] aug. 29-i száma nyomán. <http://www.bucsujaras.hu/kacsika/>
- Bencés Diákszövetség (2014): *Erdély–Bukovina zárandoklat Bíró László püspökkel 2015*, körlevél az interneten. Bencés Diákszövetség, Sopron. <https://groups.google.com/forum/#!topic/bolhak/GuwgLZD-aOw>
- DÉRI Balázs (2013): A kacsikai „bucusok” [1995]. *Magyar Egyházzene XX* (2012/2013) 216–218. <http://egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2013/10/209-218-in-memoriám-2013-03-18.pdf>
- HOPPA Enikő (2011): *A nyelvsziget jelensége a moldvai csángóknál és az olaszországi mokeneknél*. Doktori disszertáció, PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs <http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/HoppaEniko2012.pdf>
- ILYÉS Zoltán (2008): A moldvai csángók. In Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 418–425. http://www.uni-miskolc.hu/~btkvat/doc/pub/ilyes/moldvai_csangok.pdf
- ISOHOOKANA-ASUNMAA, Tytti (2002): Jelentés: A csángó kisebbségi kultúra Romániában. In Pappné Farkas Klára (szerk.): *Veszélyeztetett kisebbségi kultúrák Európában – Endangered Minority Cultures in Europe*. Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ, Budapest, 105–127.
- JÁKI Sándor, P. (2002): *Csángókról, igaz tudósítások*. Való Világ Alapítvány, Budapest
- Kaczyka é. n. Historia – Polonia w Kaczyce na Bukowine*. Kaczyka, Dom Polski <https://poloniawrumunii/o-nas>
- Katolikus Lexikon*. 1993–2010 *Magyar katolikus lexikon* 1–15. kötet. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Szent István Társulat, Budapest. Kereshető változat, PPKE szerk. <http://lexikon.katolikus.hu>
- LIMBACHER Gábor (1993): Moldvai magyarok kacsikai búcsújárása Nagyboldogasszony ünnepén. In Halász Péter (szerk.): *„Mégfög vala apóm szokor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 95–100. <http://www.bucsujaras.hu/kacsika/limb.htm>
- S. MEDGYESY S.: Norbert (2013): †Jáki Sándor Teodóz OSB (1929–2013): Karvezető, tanár, előénekes bácsi, a moldvai csángók apostola. *Magyar Egyházzene XX* (2012/2013) 209–214. <http://egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2013/10/209-218-in-memoriám-2013-03-18.pdf>
- PETI Lehel (2006): A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In Jakab Albert Zsolt–Szabó Árpád Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, 2005, Kríza János Néprajzi Társaság, 129–155. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf442.pdf
- PETRICA, Ion. é. n. *Istoria polonezilor din Romania*. Dom Polski, Bukareszt. http://www.dompolskibukareszt.ro/istoric/istoria_polonezilor_din_romania.html

- SÁNTHA Alajos (1936): Bukovina Boldogasszonya. *Kat[h]olikus Világ*, augusztus, 250–251. <http://www.bucsujaras.hu/kacsika/>
- STEKOVICS Rita (1995): Kácsika – a római katolikus magyarok bukovinai búcsújáró helye. (A moldvai csángók kácsikai Nagyboldogasszony-napi magyar miséje 1992–1994-ben.) *Ethnographia* CVI, 693–722.
- TÁNCZOS Vilmos (1999): (A moldvai csángók lélekszámáról. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors: Moldvai csángók a változó időkben*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 7–32. (A magyarságkutatás könyvtára 23.) <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/moldva.htm>
- TÓTH Zoltánné (Teca) sic! (2005): „Ne felejtkezzél csángómagyarokról”: A kácsikai búcsú. *Felsőkrisztina* VIII. évf. 5. szám. (Felső-krisztinavárosi Keresztelő Szent János Plébánia lapja, Budapest) <http://docplayer.hu/770594-Egyengessetek-az-ur-utjat.html>